

Türk Kültüründe Kadın ve Öneminin Temsili Olarak Elibelinde Motifinin Kırkitli Dokumalarda Kullanımı

Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Aksaray/Türkiye, ORCID: 0000-0002-0773-5021

Özet

Elibelinde motifi, Türk halk sanatının en tanınan ve sembolik anlam açısından en zengin motiflerinden biri olarak Türk süslemelerinde yerini almıştır. Kadın figürünü temel alan bu motif, kadının doğurganlığı, üretkenliği, koruyuculuğu ve toplumdaki merkezi rolü gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır. Özellikle dokuma sanatlarında sıklıkla kullanılan Elibelinde motifi, zamanla mimari süslemelerden taş oymacılığına, seramikten modern grafik tasarıma kadar çok geniş bir alanda kullanılmıştır. Bu çalışma ile Elibelinde motifinin farklı kullanılan formlarının kullanıldığı farklı süsleme sanat dallarından görsel örnekler ile incelenerek, motifin anlam bakımından önemi hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Elibelinde, Motif, Sanat, Kadın, Süsleme

The Use of Elibelinde Motif in Kirkite Weavings as a Representation of Women and Their Importance in Turkish Culture

Summary

The Elibelinde motif has taken its place in Turkish ornaments as one of the most recognized motifs of Turkish folk art and one of the richest in symbolic meaning. Based on the female figure, this motif carries various meanings such as the fertility, productivity, protectiveness and central role of women in society. The Elibelinde motif, which is frequently used especially in weaving arts, has been used in a wide range of fields from architectural ornaments to stone carving, from ceramics to modern graphic design. This study will provide information about the importance of the motif in terms of meaning by examining the different forms of the Elibelinde motif with visual examples from different branches of decorative arts.

Keywords: Elibelinde, Motif, Art, Woman, Ornament

GİRİŞ

Anadolu üzerinde yaşamış ve yaşayan medeniyetler nedeniyle zengin bir kültüre sahip olmuştur. İnsanoğlu duygu ve düşüncelerini ifade edebilmek amacı ile kullandığı motifler bir iletişim aracı görevindedir. Türk süsleme sanatında kullanılan motifler her daim bir mesaj içermektedir. Özellikle Anadolu da yaşayan toplumlardan günümüze kadar ulaşabilen eserlerin süslemelerinde bunu görebilmekteyiz.

İnsanların kendileri dışındaki nesneleri ya da zihin dünyasında yorumladığı olayları, çeşitli biçimlerde ifade etmeleri sonucu, sanat ya da sanatlar doğmuştur. (Aksoy, 2008:75-103). Her sanat eseri, içeriğiyle sadece imzasını taşıdığı sanatkarların kişiliklerini değil, bulunduğu kültür çevresinden de izler taşır. (Karamağaralı, 1980:140)

Süsleme unsuru olarak kullanılan motifler eserin üretildiği dönemin süsleme sanatına dair genel bilgiler vermektedir. Süslemeler desen ve renk olmak üzere iki kompozisyonndan oluşmaktadır diyebiliriz. Süslemelerde kullanılan her bir motifin ve motifte kullanılan rengin verdiği bir mesaj vardır. Süslemeler genel olarak bir anlam bütünlüğü taşımaktadır.

İnanç, bir kimsenin günlük yaşamını, davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla kazanılan düşünce varlığıdır. Anadolu inançları da Anadolu’da yaşayan halkın yaşamıyla, tarihiyle ve kültürel özellikleri ile yakından ilgilidir (Eyüpoğlu, 2007:29; Kalafat, 2008:238).

Semboller, bir arada yaşayan insanların ortak özelliğini, inançlarını, göreneklerini temsil etmekte ve onların diğerlerinden ayrılmasını sağlamaktadır (Yıldırım, 2006:371).

İnsanların anlatım aracı olarak resmi kullanması, süreç içinde şekillerin simgesel ifade bulmasını sağlamıştır. Süsleme sanatının dönemlere, milletlere göre damgasını vuran en belirgin ortak özellikler ise motiflerdir. (Akpınarlı 2000, s. 20) Motifler; doğum, yaşam ve ölümü simgeleyenler olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. (Kayabaşı, Yanar, 2013, s.170). Bunlara tarihimizden en güzel örnekler olan halı-kilim ve mezar taşlarındaki damgalar birer sanat eseri olmaktan öte, bir duygunun, bir sosyo-kültürel hayatın, en genel ifadesi ile toplum tarihinin dile getirildiği kitap sayfaları ve tarihi belgeleridir (Mülayim, 1998:219).

Motifler, bir toplumun kültürel, estetik ve inanç sistemlerini yansıtan görsel simgelerdir. Bu simgeler yalnızca dekoratif öğeler olarak değil, aynı zamanda görsel bir dil işlevi görerek iletişim kurmayı sağlamaktadır. Türk halk sanatında kullanılan motifler arasında Elibelinde, motifi gerek formu gerekse taşıdığı sembolik anlam nedeniyle oldukça önemli motiflerdendir. Bu motif, insan figürünün en yalın ve stilize haliyle kadın kimliğini temsil etmektedir. Kadın figürünün soyutlanmış bir temsili olan Elibelinde, yalnızca bir süsleme unsuru değil, aynı zamanda inanç, kimlik ve kültürel devamlılık açısından derin anlamlar barındırmaktadır.

Türk kültüründe kadının toplumsal rolü tarih boyunca önemli bir yer tutmuş, bu önem sanat eserlerine de yansıtılmıştır. Elibelinde motifi, bu rolün sembolleştirilmiş halidir. Anadolu’dan başlayıp Orta Asya’ya kadar farklı şekillerde karşımıza çıkan Elibelinde, hem ortak Türk kültürünün bir parçası hem de yerel yorumlarla zenginleştirilmiş bir motiftir.

Anadolu’da tarih boyunca hüküm süren pek çok uygarlıkta kadın figürü güçlü sembollerle temsil edilmiştir. Ana Tanrıça Kybele, bereket ve doğurganlığın simgesi olarak

heykel ve kabartmalarla ölümsüzleştirilmiştir. İlk tasvirlerde Ana tanrıça olarak bilinen Kybela kavramı Anadolu topraklarına kadar uzanmaktadır.

Görsel X Kybela (Ana Tanrıça) resmi (<https://wannart.com/icerik/9137-anadolunun-bolluk-ve-bereket-tanricasi-kybele>. 03.06.2025).

Kybele Anadolu'nun en önemli tanrıçasıdır. Doğanın doğurucu ve besleyici niteliği onda dile getirilmiş, zamanla doğurganlıktan bolluk, verimlilik ve ürün kaynağı olma niteliği kazanmış ve daha sonraları karşılaşılan tanrıçaların öncüsü olmuştur (İndirkaş, 2007, s. 68).

Anadolu'da Kybele'nin ad ve tapım yerleri söz konusu olduğunda, Kültepe tabletlerinde Kubaba olan adı, Likya'da Kybeba, Lydia'da Kybebe, Phrygia'da Kybele olarak geçmektedir. Hitit kaynaklarında ise Hepat olarak adlandırılmıştır (İndirkaş, 2001, s. 11). Hepat, Kubaba ve Güneş Tanrıçası-Yüce Arinna gibi tanrıçalardan bazı yazılarda salt "Hakim" olarak söz edilmesi, ana tanrıçanın, Mısır'ın ünlü tanrıçası İsis'le benzer yanıdır. (Stone, 2000, s.124)

Elibelinde motifi, kadın figürünün stilize edilmiş bir biçimini temsil etmektedir. Genellikle üç temel unsur olarak gövde, baş ve kollardan oluşmaktadır. Gövde, dikey bir çizgi ya da üçgen şeklinde stilize edilmiştir; baş çoğunlukla küçük bir daire veya nokta ile gösterilirken, kollar ise iki yana açılmış ve yukarıdan aşağıya eğik çizgiler hâlinde uzanmaktadır. Motifin bu duruşu, adını aldığı "el belde" pozisyonuna doğrudan gönderme yapması nedeniyle elibelinde kadın motifini ifade etmektedir. Bu duruşun temelinde kadının kendinden emin, güçlü, doğurgan ve üretken doğası vurgulanmaktadır. Özellikle gövde kısmının geniş ve dolgun olması, doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir diyebiliriz. Elibelinde, adıyla da doğrudan bağlantılı olarak "eli belinde duran kadın" biçiminde betimlenmiş ve çoğu zaman stilize edilmiş geometrik bir kompozisyonla ifade edilmiştir. Bu figürün ana karakteristiği, iki yana açılmış kolların (veya ellerin) belde birleşerek, gövdeyi doğrudan vurgulamasıdır. Bu haliyle motif, hem kadın kimliğinin hem de doğurganlığın kutsanması olarak yorumlanır.

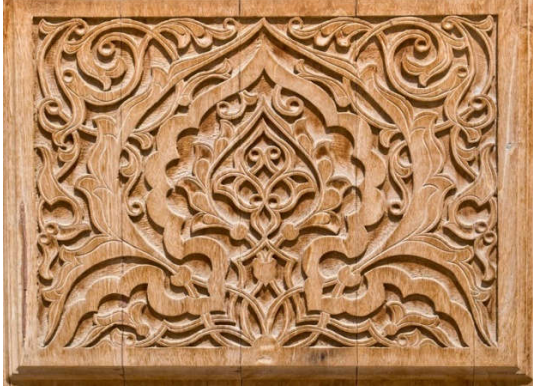
Kilim dokumalarında, özellikle genç kızların çeyizlerine işlenen bu motif, aile kurma, çoğalma ve toplumsal devamlılık gibi temalarla ilişkilendirilmiştir. Motifin sadeleştirilmiş yapısı, onu yalnızca bir figür değil, aynı zamanda evrensel bir sembol haline getirmiştir. Figüratif detayların soyutlanması sayesinde, motif farklı anlam katmanlarına ulaşabilir. Sadeleştirme, motifin yalnızca estetik açıdan değil, işlevsellik açısından da yaygın kullanılmasını sağlamaktadır. Özellikle halı ve kilim gibi tekstil ürünlerinde geometrik sadelik, motifin kolayca uygulanmasına olanak tanımaktadır.

Görsel X Düz Dokuma Örnekleri (Kılıç Karatay 2025)

Elibelinde motifi, özellikle dokuma sanatlarında, yani halı ve kilimlerde en yaygın biçimde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'nun pek çok yöresinde halı ve kilimlerin desen kompozisyonlarında ana motif olarak kullanıldığı gibi yardımcı motif olarak da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Elibelinde, yalnızca dekoratif bir öge değil, aynı zamanda töresel ve inançsal görüşlerin yüklendiği bir motiftir. Halk arasında bu motifin göz motifi ile kullanımı koruyucu güce sahip olduğuna inanılmıştır. Bir halı üzerinde yer aldığı o halı sadece bir eşya değil, aynı zamanda bir nazarlık ve bereket düşüncesini, genç kız çeyizinde dişilik, annelik ve doğurganlık gibi değerleri temsil etmektedir. Çeyizlerde bulunan işleme ve örgü örneklerin desenlerinde sıkça kullanılmasının nedenlerinden biridir. Motifin kullanıldığı bölgelerde motif üzerinde küçük biçimsel değişiklikler yaparak kendi kültürel yorumu ile farklı biçimlerde kullandığı görülmektedir. Elibelinde motifi yalnızca bir kadın figürünü değil, aynı zamanda doğa ile insan arasındaki dengeyi de sembolize etmektedir. Kadının doğayla bütünleşmiş,

retken ve koruyucu yönleri motifin estetik yapısında görülebilmektedir. Motifteki kolların simetrik olarak bel hizasında yer alması, g ve dengeyi; başın k fakat belirgin olması ise aklı ve bilgeliği temsil etmektedir. Bu unsurlar, sadece görsel bir bütünlük sağlamakla kalmaz, aynı zamanda dolaylı olarak Kadın, retim ve yaşamın kaynağıdır ifadesini de temsil etmektedir.

Görsel X Ahřap oyma örnekleri [www. duvar-resimleri/ahsap-oyma-sanat.com](http://www.duvar-resimleri/ahsap-oyma-sanat.com) (11.06.2025)

Elibelinde motifine ahşap sanatında da rastlanmaktadır. Özellikle kapı üstlerinde, sandık süslemelerinde ve pencere pervazları gibi kısımlarda kullanılmıştır. Ahřap oyma sanatında daha çok girift ve detaylı biçimlerde uygulanmış, çoğu zaman bitkisel motiflerle birlikte işlenerek bereket vurgusu yapılmıştır.

Görsel X Mezar taşı rneęi Aksaray Kabristanlığı (Kılıç Karatay 2025)

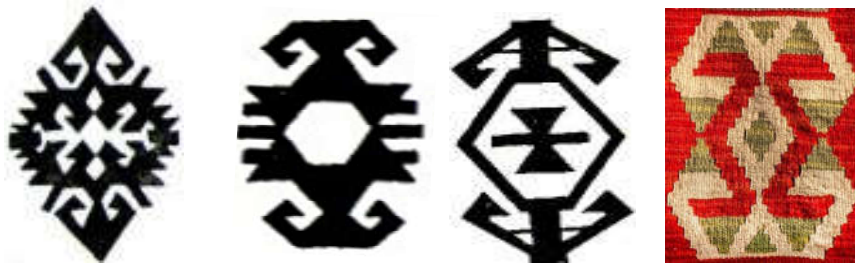
Taş sslemeciliğinde ise daha çok mezar taşlarında ve eřme kitabelerinde bu motife rastlamak mümkündür. Özellikle kadın mezarlarında Elibelinde, lm sonrası koruyucu bir sembol olarak kullanılması motifin yalnızca dünyevi değil, ahiret inancı anlamları da taşıdığı görüşünü vurgulamaktadır.

Elibelinde motifinin Anadolu'nun çeşitli yörelerinde farklı biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu bölgesel farklılıklar, motifin geometrik yapısında, kullanılan renklerde ve desen içerisinde kullanım yerine göre değişiklikler göstermektedir.

Görsel X Farklı formlarda stilize edilmiş elibelinde motifi (Kılıç Karatay 2025)

Elibelinde motifi, simetrik ve disiplinli bir biçimde yerleştirilerek genellikle bereketi simgeleyen koçboynuzu veya hayat ağacı motifleri ile kullanılmaktadır. Motifin yan yana sıralanarak kullanımı, toplumsal dayanışma ve kadınlar arası birlik ve beraberliği ifade etmektedir. Elibelinde motifi çiçek ve yaprak motifleriyle birlikte işlenerek doğayla iç içe kadının güçlü ve dirençli yönünü temsil ettiği görüşünün temsilidir denilebilir. Elibelinde motifi yalnız başına kullanıldığı gibi diğer motiflerle de kullanımı yaygındır. Diğer sembollerle birlikte kullanıldığında yeni anlamlar yüklenmektedir. Örneğin elibelinde motifi kadını, koçboynuzu erkeği ifade ederken ikisinin birlikte kullanımı bereket olarak bilinen yeni bir motif ve yeni bir anlam ortaya koymaktadır. Özellikle koçboynuzu, hayat ağacı, muska ve bukağı gibi motiflerle birlikte kullanımı yaygındır. Hayat Ağacı ile kullanıldığında Kadının yaşamı devam ettiren doğası vurgulanarak, ağacın kök kısmında yer alarak hayatın kaynağını temsil etmektedir. Muska motifi ile kullanıldığında çocuklarını ve evini nazardan koruyan, Bukağı motifi ile kullanıldığında evlenme ve sadakat ile bağlanan kadının aile içindeki yerine işaret edilmektedir. Bu motif birlikte kullanımı ile elde edilen yeni motif ve anlamlar Anadolu halkının motifler aracılığıyla zengin bir kültürel ifade dili kurduğunu göstermektedir.

Görsel X Koçboynuzu ile elibelinde motifinin birlikte kullanımı (Kılıç Karatay 2025)

Elibelinde motifi, zaman zaman koçboynuzu motifi ile birlikte kullanılmaktadır. Koçboynuzu, güç, erk, koruma ve erkeklik sembolüdür. Elibelinde ile birlikte kullanıldığında, bu iki motif dişil ve eril enerjilerin birliğini temsil ederek bereket motifini oluşturmaktadır. Özellikle düğün çeyizlerinde, iki motifin birlikte dokunması, evlilikte kadın-erkek dengesinin sağlanması ve birliğin bereketli olması gibi anlamlar ifade etmektedir.

Hayat ağacı motifi ile birlikte kullanılan Elibelinde, yaşamın sürekliliğini, doğurganlığı ve kuşaklar arası bağları temsil etmektedir. Bu birliktelik, özellikle mezar taşlarında, sandık bezemelerinde ve kilimlerde karşımıza çıkmaktadır.

Görsel X Göz, bukağı ve muska motifi ile elibelinde motifinin birlikte kullanımı (Kılıç Karatay 2025)

Elibelinde motifi, muska, bukağı ve göz motifleriyle kullanıldığında koruyucu ve nazara karşı bir tılsım olarak işlev görürken, bukağı motifi evlilik bağını ve birlikteliği ifade eder. Bu üç motif bir araya geldiğinde, hem koruma, hem doğurganlık, hem de evlilikle ilgili beklentiler anlatılmış olur. Bu durum Türk süsleme sanatındaki sembolizmin çok katmanlı yapısını ifade etmektedir.

Görsel X Hayat ağacı ile elibelinde motifinin birlikte kullanımı (Kılıç Karatay 2025)

Hayat ağacı; kökleriyle geçmişi, gövdesiyle bugünü ve dallarıyla geleceği simgelerken, Elibelinde figürü bu zaman çizgisinde doğurganlık ve devamlılık düşüncesini vurgulamaktadır.

Görsel X Modern tasarımlarda elibeline motifinin kullanımı (Kılıç Karatay 2025)

Geleneksel sanatlardaki yerinin dışında, Elibeline motifi çağdaş sanatçılar ve tasarımcılar tarafından da kullanılmaktadır. Grafik tasarımda, moda endüstrisinde, endüstriyel ürün tasarımı ve dijital sanatlarda motifin çağdaş biçimleriyle karşılaşmak mümkündür.

SONUÇ

Elibeline motifi, yalnızca geleneksel bir süsleme ögesi değil, Türk halk sanatının derin anlamlarını taşıyan motiflerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Motifin kadını merkeze alan yapısı, onu yalnızca estetik bir form olmaktan çıkarıp, toplumsal, kültürel ve inançsal bir anlatı aracına dönüştürmektedir. Elibeline, kadının doğurganlığı, üretkenliği, bereketi ve koruyucu gücünü temsil eden bir simge olarak tarih boyunca birçok el sanatı ürününün süslemelerinde yer alarak Türk kültürel mirasının sürekliliğini ve çeşitliliğini temsil eden önemli bir motif olmuştur.

Motifin tarihsel gelişimi sürecinde bölgeden bölgeye şekil veya isim olarak değişiklik gösterse de taşıdığı anlamın özü değişmeyerek yeni yorumlarla zenginleşmiş; kimi zaman koruyucu bir figür, kimi zaman doğurganlığın simgesi olmuştur. Elibeline'nin diğer motiflerle olan ilişkisi, motifin önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle koçboynuzu, hayat ağacı ve muska gibi motiflerle bir araya gelmesi hem sembolik açıdan hem de anlam bakımından zenginlik katmaktadır. Günümüzde ise Elibeline motifi yalnızca geleneksel olarak değil, çağdaş ve modern sanat tasarım örneklerinde kullanılan önemli bir motif olmuştur. Bu durum, motifin zamansal sınırları aşan bir yapıya sahip olduğunu ve kültürel süreklilik açısından önemini koruduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Elibeline motifi, Türk halk sanatının çok yönlü sembollerinden biri olarak geçmişle gelecek arasında bir köprü işlevi görmektedir. Elibeline motifi, kadını merkez alan bir görüşün bir sembol yoluyla ifadesi olarak, hem sanat hem de toplum tarihine ışık tutmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

AKSOY, Mustafa (2008). "Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili", 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (İCANAS, 10-15.09.2007), Maddi Kültür Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 75-103.

EYÜPOĞLU, İsmet Zeki (2007) "Anadolu İnançları", Derin Yayınları:29, İstanbul.

İNDİRKAŞ, Zühre (2001). Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri, Ankara: Kültür Bakanlığı

İNDİRKAŞ, Zühre (2007). Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü, Ankara: İmge Kitabevi

KALAFAT, Yaşar, (2008). "Halk İnançlarından El Sanatlarına", Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri, 24-26 Nisan, Ankara.

KARAMAĞARALI, H., (1980), “Sanat ve Kültür Münasebeti”, Kültür ve Sanat, İstanbul

KAYABAŞI Nuran, YANAR Ayşem (2013) Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri Ve Alevilerde Nazar İnancı, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi / 2013 / 65

MÜLAYİM, Selçuk, (1982). “Anadolu-Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler” Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

STONE, Merlin (2000). Tanrılar Kadıncı, PDF-XChange Editor

YILDIRIM, L., (2006). “Geleneksel Sanattan Günümüz Tekstil Sanatına Sembolizm Olgusunun Değişimi”, Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, 16-17 Kasım, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Cilt: 1, İzmir.